

Lower border of the Amudarya at the beginning of the XX century

Kakhramon TASHANOV¹

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyoz

ARTICLE INFO

Article history:

Received July 2022
Received in revised form
20 July 2022
Accepted 25 August 2022
Available online
15 September 2022

Keywords:

Riot in 1918 in the city of
Nukus, border in the
“Shagal bridge” in 1919,
“Tazgarinskaya tragedy”,
“Chimboy uprising”,
Ural Cossacks,
Chimboy Republic,
agreement of the Council on
February 10, 1920.

ABSTRACT

The article highlighted one of the issues that remains a gap in new history of Karakalpakstan is uprising of the Ural Cossacks in 1919 on the “lower” border of the Amudarya, the attitude of local tribal aksakals towards them, based on archival materials, the creation of the “Chimboy Front” by the Red Army “Turkish Front” and the “Chimboy Republic” by the Ural Cossacks and its consequences.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss8/S-pp10-13>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

XX asrning boshlarida Amudaryoning quyi chegaralari

ANNOTATSIYA

Kalit soʻzlar:

1918-yil Nukus qalʼasi
qoʻzgʻoloni, 1919-yil
“Shagʻal koʻpir” chegarasi,
“Tazgʻara fojiasi”,
“Chimboy qoʻzgʻoloni”,
Ural kazak askarlari,
Chimboy Respublikasi,
1920-yil 10-fevral Kengash
kelishuvi.

Maqolada Qoraqalpogʻiston yangi tarixida boʻshliq boʻlib qolayotgan masalalardan biri 1919-yil Amudaryoning “quyi” hududidagi Ural kazaklari qoʻzgʻoloni, ularning mahalliy qabila oqsoqollari bilan munosabatlari, “Turk fronti” qizil askarlarining “Chimboy frontiri”, Ural kazak askarlarining “Chimboy Respublikasi”ni tuzishi, uning oqibatlarini arxiv materiallari asosida yoritilgan.

¹ Trainee researcher of Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyoz.
e-mail: kaxa1190@mail.ru.

Нижние границы Амударьи в начале XX века

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Бунт 1918 год в город
Нукусе, рубеж в
«Шагал мосте» 1919 г.,
«Тазгаринская трагедия»,
«Чимбойское восстание»,
уральские казаки,
Чимбойская республика,
соглашение Совета
10 февраля 1920 г.

В статье одним из вопросов, который остается пробелом в новой истории Каракалпакстана, является восстание уральских казаков в 1919 году на «нижней» границе Амударьи, их отношения с местными племенными аксакалами. На основе архивных материалов, освещаются красноармейцы «Турецкого фронта» и создание «Чимбойской республики» и её последствия.

Mamalakatimizda jamiyatni nafaqat iqtisodiy tomondan rivojlantirish, balki ma'naviy-ma'rifiy taraqqiy ettirish, tarixiy voqealarga oydinlik kiritish masalalari davlat siyosati darajasiga chiqdi. Vatan tarixini o'rganishning o'n yillik konseptsiyasini tuzish, shu bilan birga, milliy tarixni va bu tarixda inson taqdirini o'rganish dolzarb mavzulardan biridir.

Qoraqalpog'istonning yangi tarixida ilmiy va haqqoniy tadqiqot masalalarining biri "inson, jamiyat, davlat" aloqalari, 1919-yili Orol va Amudaryoning "quyi" oqimidagi hududlarda joylashgan etnoslarning taqdirida unutilmas voqealar bo'lgan "ichki dushmanlarga" va "tashqi ekspansiya"ga qarshi turishdagi munosabatlarini yangicha yo'nalishda ijtimoiy-tarixiy bog'liqlikda o'rganishni taqozo qiladi. Orol zamini qoraqalpoq etnosi tarixiy o'tmishning ma'naviy qo'zgusidir. Bu esa o'z navbatida milliy tarix, jamiyat taqdiri va kelajak avlodlar uchun saboqdir.

Orol va "quyi" Amudaryo hududi turkiy etnoslar dunyosida tarixiy o'tmish bo'lgan Ural kazaklari hodisasi qiziqarli va murakkab masalalardan biridir.

Ural kazaklarining mahalliy aholi bilan qo'shnichilik va o'zaro hamkorligi, jumladan, qoraqalpoq etnoslarining yetakchilari bilan sho'rolar hokimiyati va mafkurasiga qarshi kurashi, o'zaro ittifoqdoshligi, hududda "qizil"lar tarkibida kazak askarlarini kuchaytirish sabablari va oqibatlari hanuzgacha to'laonli o'rganilgan emas.

Janubiy Orol zamini etnosi qoraqalpoq biylari va chor Rossiyasi imperiyasi tomonidan 1877–1880-yillarda quvg'in qilinib, Turkistonga, Orol va "Quyi" Amudaryo hududlariga majburan ko'chirilgan Ural kazaklari yuzboshilarini sho'ro hokimiyatiga va mafkurasiga (ekspansiyasiga) qarshi turishiga nima, kimlar majburlagan, degan savol tug'ilishi tabiiy. Bu kabi savollarga javob izlashda Amudaryoning o'ng (sharq) tomonidagi etnik aholi, tarixiy hududlar, mahalliy aholining ijtimoiy noroziligi, Aleksandr II davridagi chor Rossiyasi hokimiyatining Ural kazaklari uchun qasddan haqoratli harakatlari, ular uchun xavfning boshlanish tarixi sabablarining avj nuqtasi va yakunida kazaklar armiyasining tarqatib yuborilishi oqibatlari haqidagi yangi ma'lumotlar va adabiyotlarni ko'rib chiqish zaruriyati yuzaga keladi.

Tarixdan ma'lumki, Ural kazaklari chor Rossiyasi harbiy qo'shinlarining o'zaklaridan biri bo'lgan. Ular harbiy janglarda rus imperiyasi manfaatlarini himoya qilganlar. "Shuni ta'kidlash kerakki, – deb yozadi S.Yu. Vasilenko, – imperator Aleksandr IIning liberalizmi aholining ikki toifasiga – eski e'tiqodlilarga va kazaklarga umuman taalluqli emas edi. Uning hukmronligi davrida "muxoliflar"ni ta'qib qilish uchun qilingan sa'y-harakatlar imperatorga shaxsan tahdid qilgan terrorchi inqilobchilarga qarshi kurashish harakatlaridan kam emas edi. Buni hech qanday mantiqan tushuntirish mumkin emas. U kazaklarga faqat so'zsiz bo'ysunishi kerak bo'lgan va o'z fikriga ega bo'lmagan o'z fuqarolarining alohida guruhi sifatida qaradi. Bunday holda bu ikki toifa deyarli bir-biriga mos tushdi, bu esa vaziyatni yanada og'irlashtirdi. Shuni ta'kidlash kerakki, eski

e'tiqod kazaklarning huquqlarini himoya qilish uchun mafkuraviy tayanchga aylangan bo'lsa-da (tarixda birinchi marta bo'lmagan), shunga qaramay, tartibsizliklarda eski dindor bo'lmagan kazaklar ham qatnashgan. Ular o'z qo'shinlarining huquq va manfaatlari uchun kurashdilar, buni e'tiqod masalalariga bog'lamadilar. Ularning bir qismi Turkistonga surgun qilingan yoki boshqa turdagi repressiyalarga uchragan".

Turkistonga quvg'in qilingan Ural kazaklari XIX asr oxiri XX asr boshlarida Amudariyo mintaqasida baliqchilik, ikra tayyorlash, baliqlarni dudlash, kemasozlik bilan shug'ullanganlar. Aytish kerakki, Ural kazaklarining Amudaryo "quyi" hududida etno-geografik joylashuvi va ularning kundalik hayoti rang-barangligi bilan ko'zga tashlanadi.

Shuningdek, "quyi" Amudaryo hududi chegaralarida rus aholisi dastlab faqat harbiylar, amaldorlar va juda oz sonli savdogarlardan tashkil topib, markazda – Petro-Aleksandrovsk shahrida (inqilobdan keyin u To'rtkul deb atalgan) istiqomat qilgan bo'lsalar, vaziyat faqat Stolipin islohotidan so'ng, Rossiyaning Yevropa qismidagi viloyatlardan rus va ukrain kambag'al dehqonlari oqimi Turkistonga kirib kelganidan keyin keskin o'zgara boshladi. XX asr boshlarida hudud aholisi 133630 kishini tashkil etgan. Hududlarda Ural kazaklaridan tashqari qozoqlar 12-16 ming, asosan Daukarin ko'llari yaqinida, qoraqalpoqlar Chimboy va Amudaryo deltasi oralig'ida 20-25 ming, turkmanlar 2 ming kishidan iborat bo'lgan. Nukus yaqinida va Rahmon-Biy Bazarda (Hozirda Beruniy tumanidagi Biy Bazar) asosan o'zbeklar yashagan va ular qisman dehqonchilik bilan shug'ullanganlar. O'troq aholi shaharlar va ularning atrofidagi hududlarda yashaganlar va bu yerlarda dehqonchilik va bog'dorchilik bilan shug'ullanganlar.

1917-yilga kelib, Petro-Aleksandrovsk (hozirgi To'rtkul shahri) yaqinidagi "Pervonachal'noe" (1875-yil), Ural qishlog'i, Nukusdagi Ural posyolkasi, Amudaryo tumani Taldik volostiga qarashli Zayir, Oqdaryo, Qiziljar, Qozoqdaryo qishloqlari, Uchsoy (baliqchilik zonasi), Urga, Bo'rlitau, shuningdek, Mo'ynoq va Qo'ng'iroq posyolkalari Ural kazaklarining asosiy yashash joylari, aholi punktlari bo'lgan.

1918-yil noyabr'-dekabr' oylarida Nukus harbiy garnizoni qizil askarlariga qarshi turkmanlarning yovmud urug'i otliq askarlarining hujumi ijtimoiy-siyosiy hayotda halokatli oqibatlarga olib keldi.

Ural kazaklariga nisbatan chor Rossiyasi imperatori Aleksandr II davrida boshlangan qatog'onlik siyosati sho'rolar hokimiyatining dastlabki davrlaridanoq o'ta qattiqlik bilan davom ettirildi. Xususan, 1919-yil boshida Butunrossiya Markaziy Ijroiya Qo'mitasi raisi Ya.M. Sverdlov "Kazaklarni yo'q qilish haqida"gi o'ta mahfiy direktivaga imzo qo'yadi. Bu turkiylar dunyodasida yashayotgan slavyanlar, ayniqsa, Ural kazaklari taqdirida katta fojiaga olib keldi. "Markaz" buyruqlari, "qizil bol'shevoy"larning qo'shimcha buyruqlari bilan Rossiya va Turkistonda Ural kazak askarlariga umumiy qatog'onlik siyosati, terrorchilik boshlangan edi. Mana shular oqibatida Janubiy Orol bo'yi Amudaryo del'tasi tarmoqlariga kiruvchi "Quo'anish" kanali, uning bir qismi bo'lgan "Shag'ayli" yoki "Shag'al" ko'piri hududlarida yangi sharqiy chegara shakllangan.

Fuqarolar, "oqlar" va "qizil"lar urishi Janubiy Orol zamini, Amudaryo havzasi hududlarida yashovchi etnik qatlamlarning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotida tarixdagi eng og'ir yillar bo'ldi. Shuningdek, 1914–1918-yillardagi Birinchi jahon urishi, uning oqibatlari, 1915–1916-yillardagi ijtimoiy norozilik – qo'zg'olonlari natijasidagi vayronaliklar xalqni qashshoqlik, kambag'allikka olib keldi.

Ma'lumki, 1918–1919-yillarda etnik guruhlar boshliqlari rahbarlik qilgan va Ural kazaklari yuzboshilari tashkil etgan fuqarolar urishi boshlangan. Ularga qarshi Petro-Aleksandrovsk (hozirgi To'rtkul) shahrida yevropacha uslubda bolsheviklar tomonidan pauper/lyumpenlardan yollangan guruhlar, "musulmon qizil askarlari" tashkil etilib, qurollantirilgan va Shimoliy hududga qo'zg'olonni bostirish uchun harbiy ekspeditsiya jo'natilgan.

1918-yili 31-oktabrda Ural kazak yuzboshilaridan ataman M. Filchev, Shlyapin va qozoq egorovlarga guvohnomalar berilib, ularga “Petro-Aleksandrovsk, Nukus Zayir-Ural hududigacha Amudaryoning o‘ng qirg‘oqida uch postdagi qo‘riqchilarga rahbarlik qilish topshirilgan”. Ataman M.Filchevga esa uchinchi Zayir kazak askarlari yuzboshisi vakolati, Nukus harbiy rotasi yuzboshisi shtab boshlig‘iga qurol-yarog‘, o‘q-dorilar, bir pulemyot berilgan.

1919-yillarda “Shag‘al ko‘pir” chegarasidagi Ural kazaklarining dini, tili, madaniyati va urf-odatları boshqa-boshqa bo‘lgan mahalliy aholi bilan har tomonlama munosabatlari boshlanadi.

1919-yilgi janubiy Orol zaminida Amudaryoning “quyi” hududi hududida bolsheviklarning qizil askarlarning ekspantsiyasiga qarshi kurashi natijasida Shimoliy mintaqada “Chimboy qo‘zg‘oloni” bo‘lib o‘tadi va vaqtincha Ural kazak askarlarining “Chimboy Respublikasi” tuziladi.

1919-yil 17-avgust kuniga kelib, quyi Amudaryoning shimoliy mintaqasida Xalq hukumati o‘rnatildi. O‘sha yili tuzilgan xalq hukumatiga taniqli qoraqalpoqlar Ubaydulla Bavetdinov, Ibrayim Adilov, Iniyat Niyazov, Seytnazar Pirnazarov, Kutlimurat (Bala biy) Tajimuratov va Ural kazaklaridan yuzlik (sotniklar) ham Xalq hukumati tarkibiga kirgan. “Olti oylik” inqiroz, etnoblokada, etnoizolyatsiya va qish mavsumining sovuq kunlarida resurslarning yetishmovchiligi, tinimsiz kurashlar oqibatida va Kengash hukumati qizil qo‘mondonlarining diplomatiyasi natijasida markazi Chimboy bo‘lgan Xalq hukumati taslim bo‘lgan.

Xulosa qilib aytganda, 1918–1919-yillarida Ural kazaklarining quyi Amudaryo hududidagi mahalliy aholi bilan munosabatlari, sho‘rolarga qarshi kurashi, “Chimboy qo‘zg‘oloni” va “Chimboy Respublikasi” muvaffaqiyatsizlikka yuz tutgan bo‘lsa ham, o‘sha davr uchun tariximizda eng muhim voqealardan biri sifatida qolajak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yilmas Salim. Qaraqalpaq turikler tariyx ham qaraqalpaqlar tariyxi. Anqara. 2006. 221-bet.
2. Qoshanov B.A. Pravo na vtorjenie. Ne izvestnie stranitsi istorii Karakalpakii i Xorezma v 1919-1920 godi. Nukus. 1992.
3. Qoshanov B.A., Yusupov O.J. Istoriya o volostnom upravitel’e Iniyat Niyazov 1919-1920gg. // Vesti Karakalpakstana. 2000. № 65. 13-avgust’.
4. Yusupov O.J. Tazg‘ara tragediyasi. 1919 j Telegramning “Shejire” kanalida 2021. 15-avgust.
5. Yusupov O.J. Telegramma iz Moskvi v Turtkul’ v 1921 g. // Vestnik Karakalpakskogo otdeleniya AN RUzbekstana. 1991. – № 2.
6. Xojaniyazov G., Yusupov O. Qarakalpakstandag‘i muxaddes orinlar. Kegeyli rayoni // Amio‘dar‘ya jurn. 2017. – № 1.
7. Əbdimuratov T. «Shiniqulday martlering bar // erkin Qaraqalpaqstan 16. 05. 1992. 88-89-/16007/sanlari.
8. RGVA fond 39709 /opits/delo36.
9. Yusupov O.J. «Nukustiñ Tutli» meshiti qay jerde. //-Qaraqalpaqstan jaslari 2003. 39-40-sany.11-sentyabr’.
10. Yusupov O.J. «Telegramma iz Moskvi v Turtkul’ v 1921g.». //-Vestnik Karakalpakskogo otdeleniya ANRUzb.1991g. 2-nomer.
11. Xojaniyazov G., Yusupov O. «Qaraqalpaqstandagi muqaddes orinlar» (Kegeyli rayoni) Amio‘dar‘ya 2017, № 1 sani.
12. T. Abdimuratov «Shiniqulday ma‘rtlerin’ bar». – // erkin qaraqalpaqstan 16.05.1992. – 88-89- / 16007/sanlari.